
СОЦИО-СТРУКТУРНА ПАРАДИГМА У ПОЛИТИЧКОЈ НАУЦИ

УДК 316.44:316.334.5

Оригинални научни рад

Душан Спасојевић
Факултет политичких наука
Универзитет у Београду

Сажетак

Текст објашњава позицију и значај социо-структурне парадигме у савременој политичкој науци. Полази се од интерпретације класичне теорије социјалних расцепа, да би се онда кроз објашњења критике и иновација показале основни екпланаторни капацитети парадигме, али и њени највећи недостаци. Посебна пажња даје се савременој интерпретацији културно-вредносних и социо-економских расцепа и њиховој све већој испреплетаности и међусобном оснаживању у савременим друштвима.

Кључне речи: социјални расцепи, друштвена структура, идеологија, друштвене групе, политичке партије.

Предмет овог уводног поглавља је социо-структурна парадигма у савременој политичкој науци, а пре свега у политичкој социологији. Реч је о једној од најважнијих парадигми, нарочито у годинама када се политичка социологија конституисала као посебна научна дисциплина. Како сматра Сартори, Липсет и Рокан су својом теоријом социјалних расцепа „одбацили стару социологију политике и недвосмислено успоставили нову политичку социологију“ (Sartori 1990:175).

Крег Парсонс сматра да је “структура централни концепт у друштвеним наукама, нарочито ако се широко дефинише“ (Parsons 2007:49). Структурна објашњења су присутна како у социологији, тако и у науци о политици. Насупрот структурним објашње-

њима стоје она заснована на слободном избору актера, па се једно од кључних питања тиче „количине“ слободе коју актери имају, односно „количине“ ограничења које пред актере постављу структуре и тиме усмеравају њихово делање.

Под класичним структурно заснованим објашњењем подразумева се аргумент заснован на ограничењима од стране материјалне структуре или „производних снага и односа“. Ово наравно не значи да су сва структуралистичка објашњења потпуно детерминистичка – „сасвим је уобичајено тврдити да структурални услови сужавају опције рационалног актера, али и да остављају одређени простор за његову слободну вољу или друге узрочне елементе“ (Parsons 2007: 56). Заправо, већина структурних аргумената у савременој науци нема детерминистичку снагу раних марксистичких или других ригиднијих структуралистичких поставки. Поред тога, ни границе између приступа нису тако јасне, па Парсонс сматра да се рационализам (у смислу теорије рационалног избора) подразумева делање структурно условљених актера, те да „су рационалистичке тезе укључене у структурална објашњења“ (Parsons 2007:52).

Истовремено, у савременом разумевању структура обухвата шири појам од „материјалног окружења“ јер у себе укључује и „све егзогене елементе који постоје независно од појединчеве воље и утичу на његово или њено понашање“ (Parsons 2007:12). Дакле, под структуром (поред материјалног) подразумевамо и друштвену структуру, доминанте системе вредности, кључне идеолошке поставке, итд. Због тога нам од класичног марксистичког разумевања структуре много више одговара Гиденсово (Giddens 1984) тумачење по коме се структура састоји од ресурса (шире разумевање од производних снага и односа) и правила (шире схваћених од надградње). Гиденсов приступ је нарочито адекватан због идеје да структуре немају само моћ да ограничавају, већ истовремено и омогућавају/стимулишу одређене активности. Како то истиче Лазић, Гиденсове „структуре се непрестано репродукују у свакодневној рефлексивној пракси припадника друштва“ (Лазић, 2011:20). Исти аутор одређује структуре као „историјски формиране – људском делатношћу посредоване, односно створене – друштвене услове у којима ти (колективни и индивидуални) актери делују, репродукујући постојеће структуре или - с обзиром на унутрашњу сложеност, па и противуречност самих тих структура – стварајући нове структуре“ (Лазић, 2011:52).

Структура се у социо-структурној парадигми превасходно разуме као друштвена структура – састав друштва према основним карактеристикама као што су социо-економски статус, етничка или верска припадност, место живљења или степен образовања. Због тога ћемо социо-структурну парадигму широко и лавово дефинисати као опсег оних теорија које политичке феномене предоминантно објашњавају ослањајући се на утицај друштвене структуре, тј. оне приступе који „успостављају статистичке релације између елемената друштвене структуре и политичког система са једне стране са политичким понашањем на другој страни“ (Al-lardt 2001 :21). Касаповић овај приступ одређује као „приступ развоју политичких странака и страначких система који се ослања на западне теорије расцепа (cleavage theories)“ (Kasapović 1996:105), док га неки аутори „условно називају „социолошким“ и позиционирају насупрот институционалним приступима (Комшић, Славујевевић & Пантић 2003:9). Дакле, док институционализам указује на примарни значај правила игре и институционалног дизајна, социо-структурни приступ полази од друштвене структуре која одређује на који ће начин индивидуе реаговати у сусрету са институцијама. Такође, саме институције се разумеју као последице друштвене структуре јер не настају у друштвеном вакууму.

Наш фокус је полит-социолошки и усмерен је на основни троугао ове дисциплине – однос (цивилног) друштва, политичких партија и државе, али посматран кроз основни концепт социјалних расцепа као темељног елемента социо-структурног приступа. Додатна флексибилизација дефиниције произилази из укључивања у разматрање и приступе који су настали под снажним утицајем социо-структурног приступа или који су из њега „израсли“. Ово је нарочито значајно у контексту чињенице да одређени број аутора Липсет-Роканову иницијалну теорију сврстава у простор између структурног и институционалног приступа. Иако је овакав приступ ризичан због опасности да социо-структурне теорије дефинишемо на један „безобалан“ начин, сматрамо да се овакав начин мора користити, како због саме теоријске флексибилности социо-структурног приступа, тако и због његове учестале интеракције са другим приступима

Ова флексибилност у дефинисању је практично традиција унутар парадигме јер се један елемената примамљивости и трајности теорије може наћи у њеном почетном релативно нејасном дефинисању појма социјалног расцепа од стране Липсета и Рокана

(Deegan Krause 2007:539), као и у томе да многи различити приступи позивају на укореењеност у *cleavage* приступу. Насупрот недефинисаном обиму парадигме, сам појам социјалних расцепа се додатно прецизира тек интервенцијом Бартолинија и Мера (Bartolini & Mair 1990: 215) који појам социјалних расцепа аналитички рашчлањују на организациони ниво (политичка партија, друштвени покрет), вредносно-идеолошки (уверења, вредности и идеологије) и социо-демографски (посебна, самосвесна друштвена група).

Утицај социо-структурне парадигме био је додатно оснажен из више праваца - (1) социолошким емпиријским истраживањима која су указивала на стабилност и релативну ригидност друштвене структуре, (2) развојем истраживања политичких партија и партијских система и доминацијом концепта „масовних партија“ које су произилазиле из великих социо-демографских група и легитимно представљале њихове партикуларне интересе и (3) компаративним истраживањима бирачког понашања и социо-демографских карактеристика друштва која су постала учестала након Другог светског рата.

Поред тога, предност социо-структурног приступа се, пре свега, исказивала кроз интегрисање три веома значајна аспекта политике и политичког деловања – друштвене структуре, политичког организовања и вредносно-идеолошких уверења грађана.

Класична социо-структурна “хипотеза замрзавања”

Започињући своје разматрање Липсет и Рокан (Lipset & Rokkan 1990:113-114) су желели да дају одговоре на три основна питања: (1) како настају супротности и расцепи унутар једног друштва? (који конфликти се јављају пре, а који касније? Који су дуготрајнији и отпорни на промене? Да ли се оснажују и поларизују друштво или се преклапају стварајући пресеке скупова политичких пријатеља и непријатеља?); (2) који услови погодују настанку стабилних супротности и расцепа (зашто су на неким конфликтима успостављене супротстављене партије, а на другима нису? који конфликти су основни за партијску компетицију, а који се могу сврстати унутар општијих тема? који предуслови фаворизују укрупњавање, а који фрагментацију партија?); и (3) како се понашају грађани у овако насталим партијским системима (колико брзо

су партије створиле бирачке базе и какве су биле карактеристике бирача појединих партија? који услови су олакшавали, а који отежавали партијску комуникацију са друштвеним групама)?

Липсет и Рокан указују на две основне функције странака: (а) експресивну, која се односи на претварање различитих друштвених супротности у политичке захтеве и акције и подразумева истицање и наглашавање друштвених разлика и конфликта од стране политичких партија и (б) инструменталну и репрезентативну (представничку) функцију, која означава међусобно преговарање и заједничко деловање заступника различитих интереса унутар институција попут парламента (Lipset & Rokkan 1990: 93). Дакле, док експресивна функција инсистира на разликама и својеврсној дезинтеграцији, инструментална функција је окренута „интегрисању“ друштвених конфликта уводећи их у институције система.

У својој студији аутори полазе од модела заснованог на Парсонсовом системском схватању друштва: по њима, друштвени конфликти и њихове политичке формулације се могу представити на дводимензионалном графикону уз коришћење л-г и а-и скале. У овом моделу л-г скала представља територијалну, а а-и функционалну димензију друштвених супротности (Графикон 1).

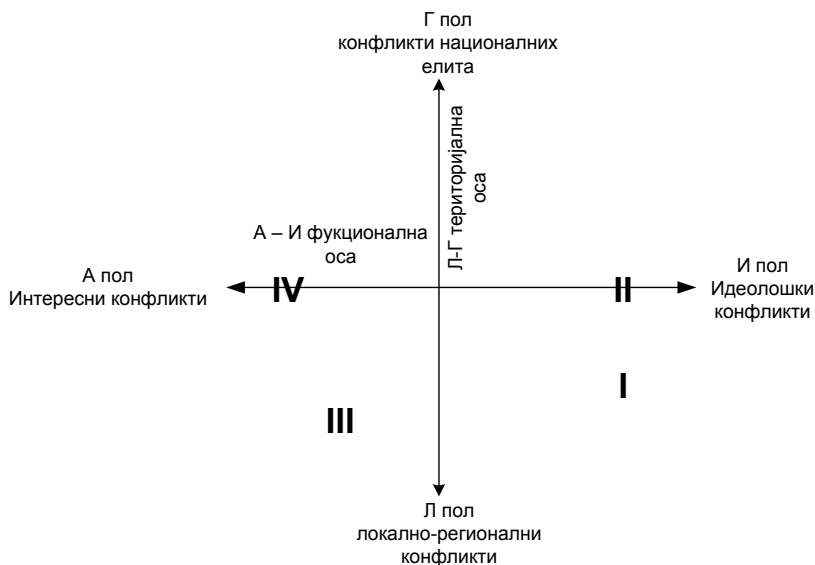
На „л“ полу територијалне осе (локално-регионални сукоби) нашли би се сукоби локалних и периферних политичких актера са доминантним националним елитама, попут уобичајеног опирања регионално сконцентрисаних верских, језичких или других мањина унификујућим притисцима из престонице. На другом крају осе, на „г“ полу (борбе националних елита), налазили би се сукоби „у центру“, око контроле, управљања и одређивања циљева читаве заједнице или система.

Са друге стране, оса а-и односи се на сукобе који се дешавају без обзира на географски распоред актера унутар заједнице. На „а“ полу скале (интересне борбе) налазе се сукоби унутар економског поља, а који су везани за алокацију и редистрибуцију добара. Конфликти се на овом крају скале обично решавају преговарањем и погодбом, но како идемо даље ка „и“ крају осе (идеолошке борбе), шанса за преговоре, компромисе и погодбе је све мања. На овом полу осе налазе се конфликти око моралних вредности, идеологије, интерпретације историје или питања идентитета конкретног друштва. Ови конфликти заједницу деле на „нас и њих“ и „пријатеље и непријатеље“, што у многоме отежава опстанак и

функционисање заједнице у којој су присутни овакви сукоби. Карактер конфликта се током година може мењати, што утиче и на његов положај на осама које користимо.

На основу представљеног модела и уз детаљну анализу историјског развоја друштвених сукоба у западно-европским земљама, Липсет и Рокан издвајају четири најважније линије конфликта. Прве две линије су производ националне револуције: (I) сукоб између централне, унифицирајуће националне културе и етничких, језичких или верских мањина настањених на периферијама или појединим регионима и (II) сукоб између државе („национал стате“) и историјски естаблиране и привилеговане цркве. Друге две линије расцепа производ су индустријске револуције: (III) сукоб између земљопоседника и предузетника и (IV) сукоб власника и послодаваца, са једне стране, и радника и купаца, са друге.

У скраћеној верзији, ова два аутора указују на следећа четири основна социјална расцепа: центар-периферија (I), држава-црква (II), село-град (*land-industry*) (III) и рад-капитал (IV). Погледајмо где би се, по Липсету и Рокану, ови расцепи налазили на а-и-л-г моделу (Графикон 1).

Графикон 1: Распоред основних расцепа (I, II, III и IV) на моделу (Lipset & Rokkan, 1990: 96)

Расцеп држава-црква Липсет и Рокан везују за Француску буржоаску револуцију и сматрају да је реч о „најдубљем и најемотивнијем сукобу“, који је започео око црквене имовине и финансирања верских активности, али се суштински тиче „морала и контроле над друштвеним нормама“ и „контроле над образовањем“ (Lipset & Rokkan 1967:15). Оваква ситуација најочигледнија је била у лутеранским државама у којима је црква служила као агент државе који спроводи образовни процес, али је сличну позицију имала и у католичким друштвима. „Партије које су заговарале црквене интересе су након ширења бирачког права прерасле у масовне покрете ослањајући се на лојалност великог дела радничке класе који је редовно ишао у цркву“ (Lipset & Rokkan 1967:15), а ова лојалност је утемељивана стварањем друштвене сегментације и сплета религиозних институција у различитим друштвеним сферама (образовање, култура, спорт итд.) што Липсет и Рокан показују на примеру холандске вертикалне сегментације – пиларизације.

За разлику од верског конфликта, расцеп на линији центар-периферија није детаљније анализиран у њиховом оригиналном тексту. Аутори истичу бројне варијације и интеракцију овог расцепа са другим линијама (јер су нпр. верске и језичке мањине врло често биле територијално сконцентрисане), али и посебно значајан механизам када регионални актери траже политичке саборце у централним областима стварајући укрштене (*cross-cutting*) расцепе.

Велики раст трговине и индустријске производње створио је напетост између примарних произвођача на селу и трговаца и предузетника који су живели у градовима, што је само продубило стари сукоб између буржоазије представљене либерално-радикалним партијама и земљопоседничке елите која је подржавала конзервативно-аграрне партије формирајући расцеп село-град (Lipset & Rokkan 1967:19). Поред очигледних интересних сукоба, овај расцеп је био сукоб „између две вредносне оријентације: оне која заговара добијање друштвеног статуса путем наслеђа и породичних веза против концепције статуса засноване на постигнућима и предузетништву“ (Lipset & Rokkan 1967:13).

Расцеп село-град имао је бројне варијације. Једна варијанта подразумевала је повлачење градске буржоазије у предграђа и препуштање градских центара сиромашној радничкој класи, што је водило коалицијама земљопоседника и крупних капиталиста

против радника, односно ка класној поларизацији. У другим случајевима, ситни земљорадници и власници земље су правили политички пакт са радницима на основу редистрибутивних платформи, док су у трећој варијацији села представљала и расцеп периферну и верску страну расцепа центар-периферија и држава-црква.

За разлику од бројних варијација претходног расцепа, подела на раднике и капиталисте се прилично униформно развила у свим индустријализованим друштвима и хомогенизовала партијске системе уносећи структурну сличност (ово се може посматрати и на нивоу појединачних партија, јер су партије на левом делу спектра биле међусобно сличније). Радници су пре свега били незадовољни условима рада и неизвесношћу запослења, али су се и осећали друштвено и културно отуђено од власника и послодавца. Основна детерминанта снаге радничких покрета и странака је била отвореност друштва. Што је била већа могућност радника да напредују и да побољшају свој положај, то је било теже основати снажан раднички покрет. Такође, став друштвених елита према радницима је утицао на степен идентификације у радничкој класи. Лиспет и Рокан сматрају да су скандинавске земље и Британија показале највећи степен отворености и разумевања, док у Немачкој, Аустрији, Француској, Италији и Шпанији са радницима поступало неповољније што је водило до стварања гето-партија (*ghettoparteien*) и друштвене изолације, по чему су радничке партије копирале раније поменути сегрегациону тактику верских актера.

Ипак, важно је нагласити да „се расцепи не трансформишу у сукобљене партије по некаквом аутоматизму; у обзир се узимају организационе и изборне стратегије; одмеравају се добити од коалиција насупрот губицима због самосталног наступа, а „тржиште мобилизације“ се константно смањује“ (Lipset & Rokkan 1967: 26). Два аутора своде ове, примерно инситуционалне, услове у четири основна прага или препреке:

- (1) Каква је традиција одлучивања у конкретном друштву? Да ли се одлуке доносе аутократски или уз учешће више актера; како се власт односи према незадовољству грађана и протестима; да ли постоји слобода удруживања и информисања?
- (2) Који су доступни механизми (канални) за протестну мобилизацију? Да ли постоји представнички систем и колико су представници доступни грађанима, ко их и

на који начин бира? Да ли се сукоби примарно изражавају демонстрацијама, штрајковима и немирима, или постоје регуларни канали за притисак попут избора или представничких тела?

- (3) Који су трошкови, а које добити од нових политичких савеза? Да ли су стари актери спремни да шире политику (и бирачко тело) и колико је тешко да се појави нови актер и освоји подршку грађана?
- (4) Какве су могућности и ограничења већинског одлучивања? Да ли супротстављена већина може да утиче на основну структуру и алокацију унутар система? (Lipset & Rokkan 1967:26-27).

Због овог удаљивања од класичне структурне аргументацији, Бартолини и Мер (Bartolini & Mair 1990) и Алард (Allardt 2001) сврставају теорију социјалних расцепа у међупростор између структурализма (у којем су укореењени) и институционализма.

Дакле, четири фундаменталне поделе су свој значај задржале и много година (векова) након свог настанка и, по Липсету и Рокану, имале су пресудан значај у стварању партијских система у западноевропским друштвима. Како су поделе биле дуготрајне а партијска сцена фиксирана, Липсет и Рокан су формулисали „хипотезу замрзавања“ - „социјални расцепи шездесетих представљали су, са неколико значајних изузетака, структуру расцепа из двадесетих година“ а „партије и њихове организације су старије од већег дела бирачког тела“ (Lipset & Rokkan 1967: 50). Социјални расцепи, дакле, представљају укореењене линије друштвених подела које постоје у једној политичкој заједници. Ове поделе су по правилу дуготрајне, вредносно и организационо су структуриране и настају у вези са најважнијим питањима тог друштва.

Основе трајања ових расцепа можемо тражити у следећим разлозима: (1) расцепи су могли опстати када су интереси на којима су засновани остајали непромењени и док год су друштвене групе које конституишу расцпе задржавале свој идентитет; (2) од 20-тих година прошлог века није било значајније промене бирачког тела нити проширења бирачког права које би на политичку сцену увело нове актере; (3) правила политичке игре подржавала су утицај већ постојећих партија и демотивисала стварање нових и (4) партије су развијале читаве мреже организација (синдикалних, црквених, културних, спортских, итд.) како би заштитиле своје би-

раче од утицаја других партија и како би чланови „од колевке па до гроба“ имали своја партијска удружења у различитим аспектима живота (Galagher, Laver & Mair 2005: 272).

Критике класичне социо-структурне парадгме

Почетком 70-тих година уочавају се значајне промене које полако почињу да угрожавају темеље социо-структурних теорија. Пре свега, долази до великих промена у друштвеној структури. Она постаје флексибилнија и комплекснија, а традиционалне друштвене вредности и праксе постају мање значајне. Са великим економским развојем и појавом „државе благостања“ у западним демократијама социо-економске разлике постају блаже, а класни антагонизми умеренији. Деиндустријализација „помера“ највећи део радне снаге у сектор услуга, а концепти „повременог“ и „привременог“ запослења имају све већи удео, што из корена мења положај већег дела становништва и умањује политички значај синдиката. Вертикална и хоризонтална мобилност се такође повећавају што умањује значај традиционалних друштвених веза и мења класично схватање (социјалног) идентитета који постаје све комплекснији и плуралнији.

Партијска сцена такође одражава ове промене кроз појаву свеобухватних (*catch-all*) партија које се више не обраћају само једном сегменту друштва, већ подршку траже у већем броју друштвених група, а самим тим долази и до слабљења повезаности партија са друштвеним мрежама и секундарним организацијама (цркве, синдикати, НВО...) које су имале великог значаја за функционисању масовних партија (*mass parties*). Коначно, традиционалне идеолошке поставке добијају нове форме и компромисна и прелазна решења (нпр. „социо-либерализам“), а партије умањују, модификују или губе свој идеолошки пртљак. Наравно, све ове промене нису биле праволинијског и једнозначног карактера, нити су се подједнако осећале у свим друштвима развијених демократија и у свим деловима тих друштава.

Критике основној теорији долазиле су из различитих праваца. Унутар „структуралистичког блока“ се водила бурна расправа о „крају класних политика“ који је Несбит прогласио још пре

објављивања Липсет-Роканове теорије а која се заснивала на идеји смањена класних разлика због државе благостања¹. На сличној линији су долазиле критике које су указивале на смањење утицаја структурних компоненти, пре свега на основу свеобухватних емпиријских студија (Dalton 1996; Dalton 2008) што је са проузроковало академску дебату о неадекватности коришћења класичних мерних јединица (нпр. коришћења Алфордског индекса за „класно гласање“ или премису да ли смањење одласка у цркву нужно значи и смањење значаја верских уверења) у новим околностима.

Због тога је највећи део савремених социо-структурних радова истовремено покушавао да да одговоре на три нивоа – како конципирамо концепт социјалних расцепа у плуралном и константно променљивом друштву, како формулишемо савремене линије расцепа и како их можемо мерити? Због ове сложености у наредном делу текста ћемо детаљно представити два најважнија савремена правца социо-структурне парадигме – приступе оријентисане на вредносне расцепа и приступе који покушавају да редефинишу основни социо-економски расцеп. То не значи да у ширем разматрању социо-структурне парадигме треба занемарити регионалне расцепа (Knutsen 2004), подељена друштва (Mitschell 1995), родно гласање (Knutsen 2001), утицај европеизације (Mark & Wilson 2000), имиграције (Brug & Fenema 2003) или утицај образовања на политичку идентификацију (Stubager 2010).

Вредносни расцепа - од пост-материјализма до „нових политика“

Један од утицајних представника идеја о новим основама социјалних расцепа је Инглхарт, а иницијална теорија о социјалним расцепима добила је свој први академски „амандман“ већ крајем седамдесетих у његовом делу Тиха револуција. Инглхартова полазна тачка је промена вредности која у западним друштвима настаје као последица њиховог уласка у постиндустријску фазу. Реч је о томе да грађани све више цене постматеријалистичке вредности у односу на традиционалне, материјалистичке.

1 За више детаља погледати Clark, Terry Nicholis & Lipset, Seymour Martin, (1991), Are social class dying?, International sociology, Vol. 6, No. 4, Sage publications или Hout, Brooks & Manza, (1993), The persistence of classes in post-industrial societies, International Sociology, Vol. 8, No. 3., Sage publishing

Разлози ових промена леже у склопу социо-економских фактора, у које Инглхарт убраја подизање нивоа образовања, промену структуре радне снаге и развој и повећање употребе средстава масовног комуницирања. Два феномена су посебно значајна: (1) незапамћен економски развој у прве две деценије након Другог светског рата и (2) одсуство тоталног рата на територијама западноевропских земаља - „укратко, људи се осећају сигурно и имају шта да једу“ (Inglehart 1990a: 247–248).

Инглхарт формулише две основне претпоставке: (а) људи више цене добра којих нема у изобиљу и која се не узимају „здраво за готово“ – последица овога је да грађани стављају већи акценат на друге врсте потреба, када су им оне примарне задовољене и (б) током целог живота људи задржавају сет вредности које су успоставили у формативним годинама. Бројна истраживања која су рађена у великом броју земаља данашње Европске уније потврдила су претпоставке: „општи образац је јасан: од 1970. до 1985., постоји тренд пораста поларизације на основу материјалистичких и постматеријалистичких вредности“ (Inglehart 1990b: 276).

Инглхарт је за најважнији социјални расцеп поставио скалу материјализам-постматеријализам, наглашавајући да се она везује само за развијена, постиндустријска друштва. Далтон наглашава да „заинтересованост за не-економска и питања квалитета живота нису заменила традиционална економска питања, већ су додата политичком оквиру савремених демократија“ (Dalton 1996: 335), чиме се истиче да је дошло до промене у политици, али не и до нестанка старог система расцепа. Инглхарт сматра да се оса материјализам-постматеријализам по принципу спојених судова развија на уштрб значаја економских расцепа, те да се мења уобичајена улога и позиција класа у политици, наводећи да део радничких слојева почиње да гласа за странке деснице које заговарају класичне материјалистичке вредности, укључујући и економску стабилност, али и традицију, протекционизам и неговање заједнице што се у литератури назива „тихом контра-револуцијом“. Наравно, до ове промене долази јер су странке левице све више почеле да обраћају пажњу на нове, постматеријалистичке теме и у одређеној мери окренуле леђа радницима. Такође, „нова политика (*new politics*) привлачи пажњу оних социјалних група које су слабо интегрисане у расцепа старе политике: младе, нову средњу класу, образованије и нерелигиозне“ (Dalton 2002: 163). У најкраћем, Инглхарт је ову

промену дефинисао као „помак од класне ка вредносној политичкој поларизацији“ (Inglehart 1990b: 266).

Међутим, иако је реч о вредносној поларизацији, њен основ је и даље у социо-економском статусу јер се претпоставља да особе које немају основне материјалне вредности, неће бити „обухваћене“ вредносном променом, тј. да ће образованији и боље стојећи бити окренути постматеријалистичким вредностима, насупрот сиромашнијим материјалистички усмереним грађанима. Такође, на социо-економској основи се у политику интегрише нова средња класа која у новој левици налази своје аутентичне представнике.

За разлику од Инглхарта који је своје идеје стварао у време започињања тихе постиндустријске револуције, Ханспетер Криси је инспирисан њеним каснијим стадијумом. Криси (Kriesi 2010:677) је пошао од запажања да је нова левица поделила средњу класу и изазвала сукоб између душтвено-културно усмерених стручњака и менаџера и технократа; међутим, изненађујућа појава нове популистичке деснице показала је да се у тражењу нових доминантних подела у обзир морају узети нове снаге са обе стране политичког спектра. Како је нова десница своје следбенике највише тражила међу мање образованим делом становништва – губитницима глобализације и модернизације, Криси је структуралну варијаблу тражио у степену образовања, али је временом схватио да „нови изазов мора имати ширу основу и да може бити снажније повезан са глобализацијом, денационализацијом и отварањем националних граница“ (Kriesi 2010:677.). Како се грађани могу наћи међу добитницима и губитницима глобализације на основу различитих карактеристика, Криси је сматрао да је реч о превише хетерогеним структуралним карактеристикама, те да је боље говорити о мобилизацији у културним терминима – „другим речима, вредносна димензија нуди заједнички садржалац на основу кога повезујемо глобализационе губитнике са изборним понашањем“ (Kriesi 2010:677).

Механизам успостављања подела заснованих на вредности је сличан логици расцепа – наиме, упркос могућност мобилности, смањењу социо-економског детерминизма и генерално повећању избора у креирању животних пракси, људи и даље комуницирају са својим истомишљеницима и избегавају интеракцију са људима са којима би могли да имају конфликт. Ова појава се

нарочито везује за савремени живот у великим урбаним заједницама које омогућавају значајну детериторијализацију друштвених интеракција (Kriesi 2010:678), утицај масовних медија који омогућава персонализацију програма и фрагментацију јавне сфере (Sassi 1996), као и појаву друштвених мрежа које нуде много лакше повезивање са људима сличних интересовања и ставова. Овим затварањем у групу „слично-мишљника“ се заправо поново успоставља повезаност између групе, вредности и политичке организације као код класичних расцепа, са изузетком социо-структурног детерминизма. Као и код класичних расцепа, и овде се ствара једна врста зачараног круга у коме се људи одређених уверења излажу медијима који промовишу или подржавају те вредности, а онда тај исти медијски садржај коментаришу и размењују са људима са којима деле сличне вредности, што резултира стварањем „сегментираних друштвених група на основу вредносних оријентација/идеологија“ (Kriesi 2010: 678).

Крисијеве идеје развија Борншајер (Bornshier 2010) сматрајући да је суштина сукоба разумевање заједнице (*community*) у интерпретацији нове левице и нове деснице.. Борншајер сматра да је појава нове левице у политичку арену унела поделу на либертаријанске и ауторитарно-традиционалистичке политике, док је последица појаве нове деснице конфликт између универзалистичког и комунитарног концепта заједнице. Пратећи Кичелтове идеје (Kitschelt 1995), аутор очекује да се на једном полу групишу либертаријанско-универзалистичке политике насупрот традиционалистичко-комунитарним. Дакле, „појава нове деснице се јавља као последица све истакнутије нове културне димензије конфликта, који се развија на уштрб економске димензије конфликта државатржиште“ (Bornshier 2010:5), чиме се аутор ослања на Инглхартову идеју о комплементарности културно-вредносних и социо-економских подела. Ипак, аутор не прихвата Кичелтову дефиницију нове деснице као мешавине ауторитарног етноцентризма и тржишне економије, већ инсистира на томе да је основа у културно вредносном удруживању, док социо-економски елементи немају значајнијег утицаја. Због тога се не може говорити о хомогености присталица популистичке деснице, нити о сличностима између економских програма ових партија, а „популистичке партије могу напредовати само ако су за њихове бираче културни конфликти важнији од економских“ (Bornshier 2010:6). У овом приступу „се удаљавамо од идентитета који су утемељени у социјалној структури и повезани

са друштвеним групама, а чија мобилизација је створила социјалне расцепе, ка аутентичним политичким идентитетима који су делимично производ саме политике“ (Bornshier 2010: 59).

Андреја Хењак (Heњак 2010:478) сматра да ће се културни расцепи лакше појавити у земљама у којима су поделе засноване на култури и вредностима (нпр. расцеп држава-црква) имале велики значај, те је данас реч о субституцији или допуњавању старог културног расцепа новим садржајем изазваним глобализацијом, имигрантима и евроинтеграцијама. Овде би се можда могло рећи да је код културних расцепа реч о расцепима идентитета који скоро по правилу дају нестабилније партијске системе, па су због тога они подложнији променама, а нарочито поларизацији коју у савремену политику уносе нова левица и нова десница. Дакле, у стабилном систему у коме се политика окреће око економских тема, нове политике би имале мањег значаја; са друге стране, у вредносно подељеним друштвима (нпр. у друштвима чији партијски систем одговара Сарторијевом поларизованом плурализму) би подела између нове левнице и деснице само оснажила и радикализовала укоренење културолошке поделе између старе левнице и деснице, које би у неповољним условима (нпр. економска криза) створиле плодно тло за избијање вредносног расцепа на врх хијерархије.

Поред развијања концепта културних расцепа Криси уводи и неке нове идеје које се тичу односа културних расцепа са оним већ успостављаним. Пре свега, он сматра да се о овим расцепима не мора говорити само у контексту нових партија јер се дешава да класичне социјалдемократске или конзервативне партије реагују на појаву нових тема и интегришу их у своје политике, што води ка обнављању вредносно засноване партијске борбе и центрифугалном политичком такмичењу. На пример, следећи Хењакову логику, што је десни центар више друштвено конзервативан и окренут хришћанству (дакле, што је културно-вредносно профилисанији), то је већа шанса да се профилише и у пољу које је обично резервисано за популистичку и радикалну десницу.

Друга важна Крисијева поента тиче се интеракције три елемента социјалних расцепа - структуралног, нормативног и организационог. Насупрот имплицитној доминацији структуре код класичних расцепа (приступ одоздо на горе), Криси сматра да у савременим вредносним расцепима примат има нормативни елемент, нарочито због савременог начина живота и комуницирања

(Kriesi 2010:683). То не значи да се основа вредносних расцепа не мора тражити у класним, националним, те пре свега образовним или старосним основана, већ да је кључни елемент нормативно усмерење појединца и да оно ствара везу између групе, идеологије и партије.

Потрага за новим детерминантама

У уводном делу смо указали на неке значајне промене које се одвијају у друштвеној структури, а нарочито у сфери рада. Сада нас интересује начин на које те промене утичу на политичко опредељивање и да ли се између тих (новонасталих) елемената друштвене структуре и партија јављају неке структуралне везе. Дакле, сада није реч о „класама у марксистичком смислу, већ о варијететима тржишних и организационих искустава, како и искустава у репродуктивној сфери друштвених односа које обликују политичку свест“ (Kitschelt 1993:299).

Да би дали одговор на постављено питање пре свега морамо одустати од бинарног разумевања друштвене структуре и поделе на средњу и радничку класу и пронаћи начине да операционализујемо нову стратификацију. Како то у детаљној студији о односу запослења и партијских преференци наводи Хењак (Непјак 2009:52), разлике „у највећој мери произилале из карактеристика индустријских и постиндустријских послова“. Ослањајући се на Еспинг-Андерсон шему, овај аутор одређује „постиндустријске послове“ као оне који се налазе у сектору услуга, преодминантно усмерене на комуницирање и баратање информацијама у циљу пружања услуга клијентима, са одређеним степеном самосталности у раду. Са друге стране, „индустријски послови“ се налазе у секторима производње, транспорта и продаје и карактерише их вредновање ефикасности и нагласак на хијерархији.

Други ниво диверзификације радних места је „припадност“ јавном или приватном сектору (за детаљније видети Kitschelt 1994). На најопштијем нивоу, запослени у приватном сектору су изложени законима тржишта, док је државни сектор зависан од државног буџета, његовог обима и начина редистрибуције (наравно, државни буџет зависи од стања у привреди, али је нагласак на разлици у степену изложености тржишним механизмима). Стога ће запослени у приватном сектору подржавати мање буџетско тро-

шење и мање пореске стопе, док се државни сектор фаворизовати редистрибутивне политике.

Међутим, ова подела је далеко од бинарне, јер су разлике унутар сектора велике, а пре свега се тичу изложености тржишним утицајима. На пример, Економски факултет и Факултет за физику Универзитета у Београду иако у формално равноправним позицијама имају потпуно различите статусне у односу на могућност да на тржишту остваре додатне приходе. Такође, јавни сектор није ни подједнако интересантан држави, тј. не може у подједнакој мери да рачуна на државну заштиту од тржишних утицаја. Да узмемо класичне примере у разматрање, фирме које се баве наоружањем или градњом путева ће по правилу бити усмереније на државу и на њен буџет, док ће нпр. кондиторска индустрија у јавном власништву бити ближа тржишној логици пословања. Коначно, у неким секторима ће притисак изазван глобализацијом бити снажнији (нпр. роба која се производи на далеком истоку од стране јефтине радне снаге попут одећа и техничких уређаја), док ће у другима тржиште бити под већинском контролом домаћих произвођача.

Полазећи од претпоставке да су држава благостања и способност левнице да спроводи своје политике у опадању под утицајем фактора као што су дерегулација и глобализација, Кузак, Иверсен и Рем отварају питање о структури политичких преференци и о утицају економских шокова на јавне политике. Како аутори на самом почетку истичу, “насупротив широко распрострањеном убеђењу, наша анализа показује да став о редистрибуцији и даље у великој мери зависи од економског положаја” (Cusack, Iversen & Rehm 2006: 365). Они долазе до три основне тезе којима поткрепљују наведени став. Прво, најбољи предиктор економских ставова је индивидуална изложеност ризицима тржишта рада, “нарочито изражено кроз стварну незапосленост или постојање реалне опасности од исте” (Cusack, Iversen & Rehm 2006: 366). Ови ризици производе два ефекта: први се тиче смањења прихода оних на дну лествице, а други повећања захтева за редистрибуцијом међу запосленима јер се тако стварају механизми заштите у случају губитка посла. Значај другог ефекат зависи и од способности радника да промени посао, односно од универзалности његових вештина.

Друга теза ова три аутора је да не постоји директно превођење редистрибутивних преференци у изборно понашање, јер на ту одлуку утиче и значај постојећих политичких расцепа и њихова повезаност са ризицима у односу на запослење, као и утицај

институција на агрегацију интереса. Трећа теза односи се на значај институција за владине реакције на економске проблеме. На примеру енглеског струковног образовног система аутори показују да развој система који помаже преквалификацију знатно утиче на смањење незапослености.

Повезаност тржишне позиције и политичких ставова се може усложњавати и на друге начине. Тако, на пример, Хењак (Heњак 2009:57) наводи разлику између услужног и индустријског сектора, тврдећи да ће запослени у приватном сектору услужног бизниса (који се налазе при самом дну хијерархије и по правилу нису организовани у синдикате) често имати анти-имиграционе и протекционистичке ставове. Са друге стране, запослени на врху хијерархије (високо образовани експерти) ће услед свог привилегованог положаја на тржишту рада и позицији у растућим индустријама заговарати тржишне политике; њихове колеге из јавног сектора ће бити нешто заинтересованији за редистрибутивне.

У донекле интегрисаној матрици, све ове промене и концепције о којима смо говорили доводе до интензивних подела на тржишту рада на „(а) групе са стабилним запослењем на добрим позицијама које су заштићене законима о раду и другим регулативама (у ову групу спадају и пензионери), (б) групе аутсајдера које се крећу између незапослености и слабо плаћених послова и (ц) групе чије учествовање на тржишту рада је отежано због регулаторног оквира и због мањка политика које би промовисале њихово запослење“ (Heњак 2009:58-59). Ова подела се може формулисати и као разликовање између оних који имају могућност да мењају посао и да се прилагоде новим задацима, и оних чије су вештине везане за конкретан посао или тип посла па су због тога много мање покретљиви на тржишту рада.

Пратећи већ уобичајене транзиционе концепције о подели на тржишту рада, ове две групе Хењак означава добитницима и губитницима тржишта рада. Прву групу чине образовани стручњаци из средње класе и радници и техничари који су обучени за послове у индустрији, а чија знања су још увек тражена. Другу, шаренију, групу чине неквалификовани радници и квалификовани радници за чије способности више не постоји интересовање и власници малих предузећа која се суочавају са конкуренцијом великих корпорација и немају могућност да равноправно одговоре на развој технологије (Криеси, према Heњак 2009:60). Они који имају нетрансферабилне вештине ће заговарати протекционизам и

редистрибуцију; аутсајдери ће бити наклоњенији шовинистичким и ауторитарним политикама, али ће подршка редистрибутивности зависити од тога да ли су у питању неквалификовани радници или власници малих приватних предузећа. У другом случају ће исход бити мешавина протекционизма у односу на међународни притисак и заговарање унутрашње дерегулације, док ће неквалификовани радници заговарати и протекционизам и изолационизам, али и редистрибуцију.

Један од покушаја да се нови концепти социо-економског груписања преточе у емпиријска истраживање о партијским преференцама представља и Ешов (Oesch 2008:331) приступ заснован на два „социо-економска“ расцепа: поред уобичајене поделе на запослене и оне који су власници капитала и моћи, аутор сматра да постоји и културна подела између високо стручних запослених који раде у интерперсоналном окружењу (и који имају либертаријанска уверења о заједници) и нискоквалификованих радника запослених на задацима обраде материјала (који имају ауторитарније вредности). Еш користи концепт класне позиције уместо концепта друштвене класе – друштвену класу разумемо као демографску групу чији чланови имају заједнички идентитет, док класна позиција показује положај индивидуе у односу на тренутно стање на тржишту рада. Такође, класа се примењује на домаћинство (породицу), док се класна позиција односи на појединца.

Табела 1 – два расцепа која произилазе из класне позиције

расцеп	Супротстављене партије	Најважније групе	Кључни критеријум
I економски – праведна расподела ресурса: носиоци организационе моћи против плавих окловратника	Конзервативна десница – традиционална левица	Послодавци и менаџери vs. производни и услужни радници	Разлике у социо-економским ресурсима
II Културни – питања идентитета и заједнице: културни диверзитет и међународна отвореност VS. Културна хегемонија и национална демаркација	Либертаријанска левица vs. популистичка десница	Друштвено-културни стручњаци vs. радници у производњи и власници малих бизниса	Разлике у логици рада и нивоима образовања

Извор: Oesch 2008.

Међутим, оно што је занимљивији део Ешовог приступа је начин на који концептуализује разлике унутар једног слоја. Наиме, до сада је фокус био на операционализацији вертикалних разлике, али се све више пажња усмерава ка разврставању по хоризонталној димензији, односно између запослених који имају приближно исти статус и примања. На пример, Еш сматра да би унутар средње класе требало разликовати стручњаке у друштвеним и културним услужним пословима, стручњаке у техничким областима и менаџере (Oesch 2008: 337). Једна од категорија разврставања може бити основна логика радног места по којој се разликују (а) интерпесонална логика радних места у којима се посао обавља у интеракцији са другим људима и где успешност обављања посла зависи од комуникационих и друштвених вештина, (б) техничка логика, где доминира стварање и коришћење техничког знања и вештина и (ц) организациона логика код које је акценат на организацији, координацији и контроли административних задатака.

Еш је ову матрицу применио на три земље са различитим партијским системима: Енглеска је узета као пример двопартијске доминације лабуриста и конзервативаца уз присуство либералних-демократа, Немачка као пример умереног плурализма са две класичне странке левице и деснице али и неколико странака које настају као одговор на „нове политике“, а Швајцарска као систем у коме постоји релативна равнотежа старих и нових политика. На основу сложеног схватања структуре, Еш је у могућности да закључи да „резултати јасно показују опстајање класичног класног расцепа у Британији и Немачкој: упркос меким позицијама Тонија Блера и Герхарда Шредера према бизнис круговима, највећа подршка традиционалне левице у обе земље долази од индустријских радника, а затим од радника у сектору услуга у Британији и од службеника у Немачкој“ (Oesch 2008:340). Очекивано, међу овим групама је мала подршка за конзервативне и либералне партије; партије левице имају надпросечно малу подршку међу ситном буржоазијом и власницима малих предузећа који подржавају либерале и конзервативце. На основу овога Еш закључује да је „партијска подршка Британији и Немачкој и даље структурирана традиционалним економским расцепом који са једне стране окупља нискоквалификоване раднике, а на другој власнике средстава производње (послодавце и samozапослене)“ (Oesch 2008:341). Са друге стране, у Швајцарском примеру резултати показују да је класични расцеп артикулисан само на страни капитала, тј. међу samozапосленима

и власницима малих компанијама, менаџерима и традиционалном буржоазијом, док се међу очекиваним бирачким телом левице не уочавају релевантне статистичке везе.

Када је реч о културно-вредносном расцепу, резултати истраживања показују да су у све три земље стручњаци у друштвеним и културним областима највернији следбеници либертаријанске левице – британских либералних демократа (8% изнад просека), немачке зелене (10% изнад просека) и швајцарске Социјалдемократе и зелене (27% изнад просека) (Oesch 2008:344). Како једино Швајцарска има релевантну странку радикалне популистичке деснице (СВП – *Schweizerische Volkspartei*), Еш на том примеру показује другу страну расцепа: велику подршку партија има међу индустријским радницима (12% изнад просека) и међу власницима малих предузећа (12%). Пратећи већ успостављене хипотезе, аутор сматра да се овакви резултати не могу објаснити класном позицијом већ степеном образовања и позицијом на тржишту рада.

Дакле, могло би се закључити да класични расцеп рад-капитал може у значајној мери да објасни гласање радника у индустријској производњи са једне стране и ситне и традиционалне буржоазије на другој страни, док се разлике међу средњом класом боље објашњавају на основу културног расцепа. Тако се стручњаци и средње-стручни запослени у друштвеним и културним областима окрећу левим и либертаријанским партијама, док се менаџери чешће опредељују да свој глас дају конзервативним партијама (Oesch 2008: 347-348). Овакав закључак само потврђује схватање да се паралелно морају истраживати и страна политичке потражње и понуде, јер компаративна анализа три партијска система показује значаје разлике које се не могу објаснити само једним елементом.

У одбрану приступа - између стабилност и промене

На основу ова два основна примера можемо да закључимо да су савремени социо-структурни приступи више су усмерени ка утврђивању највероватнијих исхода, а мање на формулисању друштвених и политичких детерминизама. Основни разлог за то је разградња друштвене структуре и плурализација социјалних идентитета.

Уколико би банализовали анализу, то би, на пример, значило да је од 10 радника 1950. године њих 7 гласало за леве партије. Данас 3 или 4 радника гласа за леве партије, али је (1) један део радника „прешао“ у нову средњу класу и гласа за нову левицу, (2) други део радника гласа за странке деснице из редистрибутивних или културолошко-вредносних разлога (оба аргумента могу ваљати за демохришћане и нову десницу, у зависности од конфигурације партијског система), док (3) трећи део радника гласа на основу других механизма – идентификацијом са лидером странке или према темама које се заговарају у кампању.

Да ли се о изостанку структурног утицаја може говорити уколико се и даље значајан број радника одлучује да гласа са леве (редистрибутивне) партије, нарочито ако им се придружује један део средње класе који своје интересе политички артикулише на исти начин из нових побуде (нпр. протекционизам у односу на глобалну економију или висококвалификовани запослени у јавном сектору)? Да ли је повећање слободе избора у односу на „време класних расцепа“ довољно да се прогласи „крај класне политике“ или је заправо реч о софистициранијим и блажим структурним механизмима?

Уколико говоримо о смањењу групног идентитета који је основ структуралности, да ли критеријум релевантности произилази из лонгитудиналног поређења са старом класном политиком (при чему се неоспорно јавља смањење) или из (не)могућности да данас објаснимо политичке појаве? Уколико се вратимо примеру из претходних пасуса, који број данашњих радника је потребан да би говорили о релевантној корелацији? На пример, уколико 3 од 10 радника имају развијен раднички идентитет и гласају за леве странке, да ли код преосталих 7 радника аутоматски сматрамо да не постоји радничка идентификација? Да ли је могуће да још 3 или 4 радника имају плуралне групне идентитете од којих је раднички један од конкуришућих? Да ли је инклинација ка левим партијама (уз друге факторе који значајно утичу на гласање) истраживачки релевантан податак, односно да ли непостојање чистог детерминизма значи да су ови радници подједнако удаљени од свих странака или је логично да су им леве странке и даље нешто ближе? Још једноставније говорећи, ако је истраживачки концепт омогућавао да се објасни 70-80% изборног понашања, да ли га треба прогласити застарелим ако данас може да објасни (свега) 40 или 50%?

Овде се опет можемо вратити на синергијски ефекат промена о којем смо већ говорили, јер је питање колективног идентитета условљено и оснаживањем тих идентитета од стране политичких актера. Због тога је тренд свеобухватних стратегија двоструко важан - као исход структурних промена, али и као катализатор промена у перцепцији политике и деконструкцији колективних идентитета. Као један од најбољих показатеља индивидуализације се користи смањење значаја организација *mezzo*-нивоа које су дуготрајне и представљају стабилне идентификације (цркве, синдикати, политичке партије) на уштрб краткотрајнијих *single-issue* покрета или политичких акција. И овде се заправо јавља поједностављивање, па се неодазак у цркву поистовећује са потпуном секуларизацијом. Иако данас немамо јасне манифестне показатеље вредности, вредносни систем бирача је и даље у сличним координатама – можда баварски католици не одлазе у цркву као некада, али и даље имају вредности које су довољно стабилне да ипак пре-доминантно гласају за ЦДУ/ЦСУ.

Конечно, требало би указати на још један аспект модификације класичне теорије. Реч је о асиметричности социјалних расцепа, односно различитом степену структурираности делова на које расцеп дели друштво. У савременим интерпретацијама се може видети да су на неким странама расцепа уочљивије тенденције опадања и деструктуирања политичке сцене, док су неки делови друштва инертнији и снажније институционализовани. Асиметричност је релевантна и код појаве нових странака и покрета, који се, ма колико неповезани са друштвеном структуром или статусом ипак такмиче унутар политичког поља које и даље има (парцијалне) структуралне детерминанте.

У овом контексту се може разматрати и веома присутна парадигма о флукуацији (волатилности) бирача и нестабилности партијских система. Занимљиво је да ја ова идеја веома дуго присутна упркос показатељима стабилности (Bartolini 2000), нарочито ако се преливање посматра у оквиру концепта блоковског преливања (*block volatility*) и блоковске компетиције када долази до борбе странака око бирача унутар једног блока (нпр. преливање гласова између социјалиста и социјалдемократа).

Ипак, не би требало отићи у другу крајност и тврдити да се промене не дешавају; неоспорна је истина да се од Другог светског рата друштва постепено демократизују и да су грађани

све слободнији да изаберу лидере и владе, те да у случају незадовољства све чешће кажњавају партије мењајући своје изборно понашање. Такве одлуке производе волатилност бирача, али и партијски систем који је много компетитивнији, па стога и много демократичнији. Ипак, усмереност на исходе владања са собом често повлачи флексибилне програме (и јавне политике) и замагљује мандат и јасноћу платформе са којом странке добијају поверење бирача, што у коначној фази отежава утврђивање политичке одговорности према бирачима и смањује демократичност.

У савременим стратификационим теоријама се уочава и једна значајна разлика у односу на време државе благостања – стварање (или поновно јављање) маргинализованих група пролетера и аутсајдера, односно најсиромашнијих слојева. У ове најугроженије групе спадају и они који су у илегалном или полу-легалном статусу (мигранти и странци), али пре свега значајан број најсиромашнијих чије вештине нису тражене на тржишту. Као и у случају класичних пролетера, политичка мобилизација ових слојева не иде брзо, нити је њихов политички избор хомоген (ка што ни они сами нису хомогени), али њихово постојање утиче на радикализацију политичке понуде и потражње.

Друга значајна разлика савременог социо-структурног приступа у односу на класични је све већа међузависност и утицај који се јавља међу линијама расцепа. Дobar пример тога су културно-вредносне разлике која се могу повезати са примарно социоекономским критеријумима (стручна спрема, сектор, аутономија у раду). Такође, када разматрамо културно-вредносне расцепе, утицај је да се може говорити о једном великом расцепу који обухвата редефинисани расцеп држава-црква и све снажније расцепе идентитета који долазе из спољно-политичких и глобализационих тема, укључујући и повратну спрегу са економским темама.

Ипак, јасно је да није реално очекивати формулисање нове хипотезе замрзавања, нити нове процесе који ће тако недвосмислено и темељно обликовати друштва у којима живимо. Са друге стране, економска криза која се осећа широм света у последњих неколико година уздрмава успостављени друштвено-економски консензус у значајној мери. Потпуно је јасно да криза враћа економију на чело политичке агенде, али и да радикализује начин политичког такмичења у вези са економијом. У неким друштвима ова радикализације подразумева реидеологизацију политичке понуде

и повратак на старе дебате о тржишту и пожељној регулацији (о чему говори успеси Сиризе и Подемоса), док у другим друштвима поларизујући актери успевају да тему преокрену у смеру културно-вредносне поделе. У обе ситуације значајну улогу играју групе аутсајдера и најсиромашнијих, али и боље стојећи грађани који сматрају да је потребна коренита реформа. Због свега овога разматрање односа друштвене структуре и политике у једном друштву постаје још актуелније.

Литература

- Allardt, Erik (2001) „Party Systems and Voter Alignments in the tradition of political sociology“ у: Karvonen, Lauri; Kuhnle, Stein (yp.), „*Party System and Voter Alignments Revisited*“, London, New York: Routledge. стр. 10-23.
- Bartolini, Stefano & Mair, Peter (1990) *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885–1985.*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartolini, Stefano (2000), *The class cleavage - the Political mobilisation of European left 1860 – 1980*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bornschieer, Simon (2010) *Cleavage politics and the populist right*, Philadelphia: Temple university press.
- Brug, Wouter Van Der & Fennema, Meindert (2003) „Protest or mainstream? How the European anti-immigrant parties developed into two separate groups by 1999“ у: *European Journal of Political Research* 42, European Consortium for Political Research, Oxford: Blackwell Publishing. стр. 55-76.
- Gallagher Michael, Laver Michael & Mair Peter (2005) *Representative Government in Modern Europe*, Fourth edition, New York : Mc Graw Hill.
- Dalton, J. Russell (1996) „Political Cleavages, Issues, and Electoral Change“, у: LeDuc Lawrence, Niemi Richard & Norris Pippa (yp.) „*Comparing Democracies – Election and Voting in Global Perspective*“, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications. стр. 319-342.
- Dalton, J. Russell (2002) *Citizens Politics – Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, New York, London: Chatham House Publishers of Seven Bridges Press, LLC.
- Dalton, J. Russell (2008), *Citizens Politics – Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (fifth edition), Washington: CQ Press.
- Deegan-Krause, Kevin (2007) „New Dimensions of Political Cleavage“ у: Dalton & Klingemann (yp.) „*The Oxford Handbook of Political Behaviour*“, Oxford: Oxford University Press. стр. 538-336.

- Inglehart, Ronald (1990 a) „The Nature of Value Change“, у: Peter Mair(yp.) „*West European Party System*“, Oxford: Oxford University Press. стр.247-253.
- Inglehart, Ronald (1990 b) „From Class-Based to Value-based Politics“, у: Peter Mair (yp.) „*West European Party System*“, Oxford: Oxford University Press. стр. 266-284.
- Kasapović, Mirjana (1996), *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta у Zagrebu.
- Kitschelt, Herbert (1995) „The Formation of Party Cleavages in Post-communist Democracies“, *Party Politics* 1 (4). стр. 447–472.
- Kitschelt, Herbert (1994) „Party Systems in East Central Europe: Consolidation or Fluidity“, рад презентован на годишњој конференцији *American Political Science Association*, September 1–4, New York
- Kitschelt, Herbert (1999) „Class Structure and Social Democratic Party Strategy“ у: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 3, Cambridge: Cambridge University Press. стр. 57-111.
- Knutsen, Oddbjorn (2001) „Social Class, Sector Employment, and Gender as Party Cleavages in the Scandinavian Countries: A Comparative Longitudinal Study 1970-95“ у: *Scandinavian Political Studies*, Vol. 24, No. 4, Nordic Political Science Association. стр. 311-350.
- Knutsen, Oddbjorn (2004) *Social Structure and Party Choice in Western Europe*, London, New York: Palgrave MacMillan.
- Komšić Jovan, Pantić Dragomir & Slavujević Zoran (2003) *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja у Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.
- Kriesi, Hanspeter (2010) „Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values“ у *West European Politics*, Vol. 33, No. 3, Routledge. стр. 673–685.
- Lazić, Mladen (2011), *Čekajući kapitalizam*, Beograd: Službeni glasnik.
- Lipset, Martin Seymour & Rokkan ,Stein (1990) „Cleavage Structures, Party System, And Voter Alignments“ у: Peter Mair (yp.) *West European Party Systems*, Oxford University Press, Oxford. стр. 91-138.
- Lipset, Martin Seymour & Rokkan ,Stein (1967) „Cleavage Structures, Party System, And Voter Alignments: an Introduction“ у: Lipset & Rokkan (yp.) „*Party systems and Voter Alignment: Cross -national perspective*“, New York: The Free Press, London: Collier-Macmillan Limited. стр. 1-64.
- Marks Gary & Wilson Carole, (2000) „The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration“ у: *British Journal for Political Science* Vol. 30, Cambridge: Cambridge University Press. стр: 433–459.

- Mitchell Paul, (1995) „Party competition in an ethnic dual party system“ у: *Ethnic and Racial Studies* Vol. 18, Issue 4, Taylor and Francis Group. стр: 773-796.
- Oesch, Daniel (2008) „The changing shape of class voting“ у: *European Societies*, 10:3, Routledge. стр: 329-355.
- Parsons, Craig (2007) *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford: Oxford University Press.
- Sartori, Giovanni (1990) *The Sociology of Parties: A Critical Review*, у: Mair, P. (ур.) „*The West European Party System*“, Oxford: Oxford University Press. стр. 150-184.
- Sassi, Sinikka (1996) „The network and the fragmentation of the public sphere“ у: *The electronic Journal of Communication*, Vol. 6, No. 2, Communication Institute for Online scholarship.
- Доступно на: <http://www.cios.org/EJCPUBLIC/006/2/006210.HTML> (приступљено 18.10.2015.).
- Stubager, Rune (2010) „The Development of the Education Cleavage: Denmark as a Critical Case“ у: *West European Politics*, Vol. 33: 3, London: Routledge. стр: 505-533.
- Henjak, Andrija (2009) *Socioeconomic change, changing political cleavages, and the emergence of new parties*, докторска дисертација, Department of Political Science Central European University, January 2009.
- Henjak, Andrija (2010) „Political Cleavages and Socio-economic Context: How Welfare Regimes and Historical Divisions Shape Political Cleavages“ у: *West European Politics*, Vol. 33, No. 3, Routledge, Taylor and Francis Group. стр: 474-504.
- Cusack Thomas, Iveresen Torben & Rehm Phillip, (2006) „Risks at work: the demand and supply sides of government redistribution“ у: *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.22, No.3, Oxford: Oxford university press. стр: 365-389.

Dušan Spasojević

SOCIO-STRUCTURAL
PARADIGM IN POLITICAL
SCIENCE

Abstract

This text discusses the position and importance of socio-structural paradigm in contemporary political science. Departing point is the interpretation of classic social cleavage theory and its main critique in order to evaluate its' explanatory powers and main weakness. Specific attention is given to contemporary cleavage lines – socio-economic and culture-value based and their growing intersections and reinforcements.

Key words: social cleavages, social structure, ideology, social groups, political parties.

* Овај рад је примљен 15. септембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.